

İnsan Çevre İlişkisine Felsefi Bir Bakış

¹Nurten Gökalp

¹Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Ankara, TÜRKİYE

Özet

Kendini kuşatan farklı çevrelerle ilişkisi içerisinde biçimlenen ve anlam kazanan insan, tarihsel süreç içerisinde bu ilişkisini geliştirmiş ve yaşadığı çağın özelliklerine göre değiştirmiştir.

İnsanın varoluşundan bu yana sahip olunan fiziksel, sosyal ve psikolojik çevrelerle olan ilişkiyi felsefi bir bakışla incelediğimizde birbirinden farklı iki temel eğilimin olduğunu söyleyebiliriz. Bu eğilimlerden ilki insanın temel değer ve belirleyici olduğu bir açıklamayı benimserken diğeri insanın dışındakileri de hesaba katmaktadır. Aslında bu iki farklı eğilim iki farklı zihniyet ve medeniyeti de temsil etmektedir: Batı zihniyeti ve felsefesi ile Doğu zihniyeti ve felsefesi.

Grek felsefesinden beslenen Batı düşüncesinde insan çeşitli biçimlerde parçalanmış ve kutuplaştırılmıştır. Bu düşünce Grek felsefesinde insan ruhunu bölümlere Platon'la başlamış Modern felsefede Descartes'la ruh-beden parçalanması olarak devam etmiştir. Bu parçalanma insanın akli boyutu ile akli olmayan boyutunun ayrıştırılması olarak devam etmiştir. Grek düşüncesinden beslenen bu bakış Hıristiyanlıkta da değiştirmemiş, Rönesans ve Aydınlanma hareketinin de temel ilkesi olmuştur. Batı medeniyetinin ruhunu şekillendiren bu çerçeve, insan evren, insan toplum, özellikle de insan çevre ilişkisini anlamlandıran çerçevedir.

Buna karşılık Doğu zihniyetinde ve felsefelerinde insanla ilgili nitelemeler oldukça farklıdır. Doğu düşüncesinde insan değerli bir varlık olup, bütünüyle anlamlı ve değerlidir. Bütünleşme Doğu felsefelerinde belirleyici ilkelerden biridir. Batı düşüncesinin aksine insan Doğu düşüncesinde parçalanmamıştır, ruhu ve bedeni ile bütündür. Buradaki bütünlük sadece insanın kendi içindeki bütünlüğü olmayıp onun evren ve toplumla olan bütünlüğünü de kapsamaktadır.

Bu metinde insan çevre ilişkisine yönelik ortaya çıkan bu iki farklı eğilim çeşitli boyutları ile ele alınacak felsefi bir gözle değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Çevre, Felsefe

A Philosophical View About The Relationship of Human and Environment

Abstract

Human who gains his meaning with the relationship with his environments, has been developed and shaped this relationship in a historical context.

When we examine philosophically the relationship between man and his physical, social and psychological environments it can be said that there are two different basic tendencies which explain this relationship. First view accepts the human as a fundamental and decisive value and the other takes into accounts human and the others. In fact these two trends represent two different mentality and civilization: Western mentality and philosophy and Eastern philosophy and mentality.

Western philosophy which originates from Greek philosophy fragmentes and polarizes the human in various formats. This tendency originates from Platon's thought of divided soul, have been continued with Descartes's thoughts of mind and body division. This division also leads to the division of human as a rational and non-rational parts. This view has not changed with Christianity and also it has been the fundamental principles of Renaissance and Enlightenment. Western mentality evaluates with this framework to human and universe, human and society especially the relationship between man and environment

*Corresponding author: Address: Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Ankara, TÜRKİYE. E-mail address: gokalpnrten@gmail.com

On the other hand, in Eastern philosophy and mentality have quite different evaluations about human. Human is accepted as a valuable asset in, he is entirely meaningful and valuable in the Eastern thought. Unity is one of the decisive principles of Eastern philosophy. Contrary to in Western thought, human is not divided, he is whole with the spirit and the body. This unity does not include only human's inner unity of himself it includes the unity of human with universe and with society. In this paper, it will be philosophically evaluated these two different views about the relationship of human with environment.

Key words: Human, Environment, Philosophy

1. Giriş

Kendini kuşatan farklı çevrelerle ilişkisi içerisinde biçimlenen ve anlam kazanan insan, tarihsel süreç içerisinde bu ilişkisini yaşadığı çağın özelliklerine göre değiştirmiştir.

İnsanın varoluşundan bu yana sahip olduğu fiziksel, sosyal ve psikolojik çevrelerle olan ilişkisi felsefi bir bakışla incelendiğinde birbirinden farklı iki temel felsefi eğilim olduğunu görürüz. Bu eğilimlerden ilki insan çevre ilişkisini, insanın temel değer ve belirleyici ilke olduğu bir bakışla açıklarken, diğeri insanın dışındakileri de hesaba katarak açıklama yapmaktadır. Bu iki farklı açıklama tarzı felsefede iki farklı zihniyet ve medeniyet tarafından temsil etmektedir: Bunlardan ilki Batı zihniyeti ve felsefesi diğeri ise Doğu zihniyeti ve felsefesidir.

Batı zihniyetinin felsefi temeli Eski Yunan düşüncesine dayanmaktadır. Eski Yunan felsefesinde insana ve çevresine yönelik düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan en önemli filozoflardan biri olan Platon insanın ayırıcı özelliği olan düşünebilme üzerine temellenen bir insan doktrini oluşturmuştur. Ona göre insan maddi olmayan bir özdür. Maddi dünya ile ilişki kurar ama onun bir parçası değildir.

İnsan, ölümsüz olan ruh ile ölümlü olan beden birlikteliğine, iyi ile kötünün bir arada idare edilmesine dayalı olarak anlaşılır diyen Platon, ölümlü olan beden ile ölümsüz olan ruhun zorunlu beraberliğine dikkat çekmekte ve insanı bu iki kısım aradaki mücadelede anlamlandırmaktadır. Ruh insanın en değerli parçasıdır. Ancak beden ile ilişkisi de inkâr edilemez. Ruh ile beden ilişkisinde ruha komutanlık ve efendilik, bedene ise kölelik ve boyun eğme verilmiştir.(Platon, 1980,52)

Ruhun en önemli kısmı olan üst kısım akıl ile karakterize edilir. Akıl ile insan, doğruya güzele ve iyiye ulaşır. Akıl insanı aldatici olan görünüşler âleminde, gerçek âlem olan ideler âlemine yükseltir. Bu gelişimle kişi bedenin isteklerinden uzaklaşmayı öğrenir. Çünkü bedensel eğilimler ve tutkular, akıl dışında kabul edilmekte, onların bedeni değiştirdiği ve akıldışı doğaya vurgu yaptıkları iddia edilmektedir.

Yunan düşüncesinde Platon ile başlayan ve insanı parçalayan ve kutuplaştıran bu düşünce Modern felsefede Descartes'te ruh-beden parçalanması olarak devam etmiştir. Ayrıca insanın akli olan boyutu ile akli olmayan boyutunun ayrıştırılması da netleşmiştir. Ruh ve bedeni ontolojik olarak ayıran Descartes'e göre, beden bir otomattır ve fiziksel çevrenin işleyişinde geçerli olan ilkeler

doğrultusunda çalışır. Nasıl bir makine aksamında bozulmalar olabiliyorsa bedende de bu gerçekleşebilir çünkü bedenin bütün işleyişinde doğanın işleyişinde etkili olan mekanik hareket ilkeleri geçerlidir.

Ruha yüklenecek fonksiyonlar ise ancak düşüncelerimizdir. Birbirlerinden tözsel olarak tamamıyla farklı olan ruh ve beden arasında yalnızca bir çalışma ilişkisi bulunmaktadır. Descartes, ruh ile bedenin ilişkisini iki ayrı şeyin bir arada çalışması ve birbirini etkilemesi olarak anlar. O, bu tutumu nedeniyle insanı iki ayrı ve birbiri ile uyumsuz unsura ayırmış, bir bütün olarak anlaşılmasını engelleyerek insanın parçalanmasına en büyük katkıyı sağlayan düşünür olmuştur.

Öte yandan aklın önemine ve teklğine yaptığı vurgu nedeniyle Descartes Batı akılcılığın da önemli isimlerindedir. İlkçağ Yunan düşüncesinde insanın akli olan ve olmayan yönlerinin ayrılması ile başlayan bu akılcı eğilim zamanla Batı düşüncesinde egemen bir ilke haline gelmiştir. Öte yandan Hıristiyanlık da bu akılcı yapıyı değiştirmemiş aksine o da bunu desteklemiştir. Rönesans'ın, modern dönemin ve Aydınlanma hareketinin de temel ilkesi akıldır. Bu dönemlerde akla ve insanın rasyonelliğine duyulan inanç ile bilginin ve toplumun, insan doğasına ve hümanizmin değerlerine göre düzenlenmesi gerektiği savunulmuştur. Bu düşüncenin gelişmesinde etkili olan isimlerden biri de Francis Bacon ve onun yönetime dair yaptığı eleştirilerdir. Bacon'a göre, "bilgi güçtür". Bilgi ile insan doğayı anlayıp, ona hükmedebilir. Doğa yasalarını ve doğal nedenleri bilmek, nesnelere tanımak insanın doğa üzerinde egemenlik kurmasını mümkün kılar. Çünkü ona göre, doğa fethedilmesi ve hükmedilmesi gereken bir çevredir.

Aydınlanma felsefesi ile bu düşünce daha da güçlenmiş insan aklı adeta kutsanmıştır. İnsana ve aklına sınırsız bir güven beslenmiştir. Aklını kullanmak ve yaşamı akla uygun biçimlendirmek temel bir amaç olarak konulmuştur. Akıl ile şekillendirilen bu zihniyette insan ve yaşamı maddi niteliklere göre biçimlendirilmiş, insan, doğasına ve özüne yabancılaştırılmıştır. İnsan bireysel bir doğaya sahip, doğadan ve toplumdan, kısaca her tür çevreden ayrı ve bağımsız olarak kabul edilmiştir. Bu insan kendisi dâhil olmak üzere her şeye yabancıdır. Bu insan kendinden, toplumdan ayrı ve farklı, kendine, değerlere ve topluma yabancı bir bireydir. Bu yabancılaşmanın doğal sonucu olarak da kendinden başka birinin varlığını kabul etmeyen, kendi dışındakileri ötekileştiren ben-merkezli bir insan modeli oluşmuştur.

İnsanın psikolojik temelli bu yabancılaşması sosyolojik bir yabancılaşmayı da beraberinde getirmektedir. İnsan, yaşadığı toplumdaki diğer insanlar ve toplumun ürettiği değerlerden kopuk ve ayrı bir yaşam tarzı oluşturmakta, bu yaşam biçimini sürdürmeye engel olabileceğini düşündüğü diğer insan ve kurumları tehdit olarak algılamaktadır. Diğer insanlar ve toplumsal kurumları kendi varlığını sürdürmedeki engeller olarak değerlendirmekte ve bu nedenle onlara karşı düşmanca tavırlar geliştirebilmekte ya da varlığına yöneltilmiş tehditlerle çevrili böyle bir toplumda kendine ait yalıtılmış çevre oluşturmaya çabalamaktadır. Bu özelliklerle donatılmış insan hem kendi ile hem de diğer insanlarla iletişimini sınırlamakta ve ben-merkezci bir hale dönüşmektedir. Zihinsel ben-merkezilik denilen ve yaşanan toplumdan sosyalleşme ile kazanılan bu zihniyetle alınan bilginin yorumlanması önceden saptanmış görüşler, algısal kalıplarla yapılmaktadır. Olaylar ve insanlar bu algısal kalıplara göre sınıflandırılmakta, önyargılar oluşturulmaktadır. İnsan iradesini kullanmaktan uzaklaşmakta özüne yabancılaşmaktadır.

Buna karşılık Doğu zihniyetini şekillendiren düşünceler oldukça farklıdır. Doğu düşüncesinde insan değerli bir varlık olup onun parçalanması söz konusu değildir. İnsan bütünüyle anlamlı ve değerlidir. Zira Doğu insanı uyumlu ve yumuşak eğilimlidir. Aşırılıklardan kaçınır. Batı medeniyetinin aksine tüm karşıtlıkları ve farklılıkları uzlaştırmaya çalışır. Ölçü ve denge onun için önemlidir. Nitekim bu yapı doğu felsefelerinin de belirleyicisidir. Dolayısıyla insanın çevre ile ilişkisi de bu bağlamda şekillenir.

Bütünleşme Doğu felsefelerinde belirleyici ilkelerden biridir. Bu nedenle Batı düşüncesinin aksine insan Doğu düşüncesinde parçalanmamıştır, ruhu ve bedeni ile bütündür. Buradaki bütünlük sadece insanın kendi içindeki bütünlüğü olmayıp onun evren ve toplumla olan bütünlüğünü de kapsamaktadır. İnsanın kendi bütünlüğü ile evren ve toplumla yani çevre ile bütünlüğünü gerçekleştirme gibi önemli bir görevi vardır. Zira insan anlamını ve değerini bu bütünleşmeye bağlı olarak kazanır ve ortaya koyar.

Bütünleşme ilkesi beraberinde bir iç içe geçmişlik ve birlik düşüncesini de doğurmaktadır ve bu sadece düşüncede değil medeniyette de belirleyici ilke olmaktadır. Doğu toplumlarında din ve ahlakla bütünleşmeye dayalı yapılanmanın sonucu olarak insan varlık olarak sadece maddesel değil aynı zamanda manevidir. Manevîlik olmadan iç huzuru yakalamak ve korumak zordur. Bu anlamda insanın iç dünyasını ve doğal yeteneğini geliştirmesi ve kontrol etmesi öngörülür. Bu da bunu destekleyen bir ahlak ile gerçekleşir. İnsanın iyiye doğru çaba göstermesinin öğütlediği Doğu düşüncesinde erdem mutlulukla birlikte anılır, zaman zaman da bilgelikle bütünlük sağlanır. Önemli olan insanın doğru düşünmesi, doğru duygu ve doğru davranışa sahip olmasıdır. Yani kendi içinde düşüncesi ve maneviyatı ile bir bütünlük oluşturan insanın doğru davranış ile bu bütünlüğü insanlara yayması ve genişletmesi gerekir. Yani kendisini kuşatan çevrelerle ilişkilmesi beklenir. Kısaca kendi insanlığında diğer insanları da kuşatması ve yansıtması istenir. Bu durumda Doğu felsefelerinde insanın görevi kendini tüm insanlara ve insanlığa adanmak, onların varlığında ve yaşamında kendi yansımalarını görecektir. Kendini gerçekleştirmektir. Bu nedenle insanın amacı bireysel değil kolektiftir. Öngörülen gelişmesi ise Batı felsefelerinde olduğu gibi bireysel amaçlarla sınırlı olmayıp, herhangi bir sınırı olmayan nihai bir amaç çerçevesinde şekillenen aşamalı bir gelişmedir.

Kişinin çevre ile ilişkisine dikkat çekilen Doğu felsefelerinde düzenli ve disiplinli bir yaşam anlayışı hâkimdir. Bununla bağlantılı olarak doğu felsefelerinde felsefe ile din arasında bir ayırım da gözetilmez. Budizm, Konfüçyünizm, Hinduizm, Taoizm, Zen ya da İslam dinleri açısından bakıldığında inanç ve düşüncenin karşıtlığı değil bütünleştiği görülür.

İnsanın evren ve toplumla bütünleşmesini açıklayan en önemli İslam filozoflarından biri de Fârâbî'dir. Fârâbî'ye göre, varlıklar arasında farklı bir yeri ve değeri olan insan, ay-altı oluş dünyasının en üst düzeyinde yer alan en karmaşık ve en mükemmel varlıktır. Tabii oluşumun bir parçası olarak insan bu yönüyle bir tabiat varlığı, bir diğer yönden de bir irade varlığıdır. Sadece bir biyolojik varlık değil aynı zamanda bir düşünce varlığıdır. Ruh ve beden bütünü olan insanda, ruh bedene canlılık ve hareket verendir. Ruh, beden ile birlikte bulunur ama bedene bağlı değildir. Ruhun insandaki varlığının göstergeleri olarak niteleyebileceğimiz kuvvetleri vardır. Bu kuvvetler bedenin bu işlevleri yerine getirmesi için var olan kısımlarına dağılmış olarak bulunurlar. İnsandaki besleyici kuvvet bedene hizmet için vardır. Duyu ve tahayyül kuvvetleri ise hem bedene hem akla

hizmet ederler. Çünkü akıl kuvveti de önce bedene bağlıdır ona bağlı olarak gelişir. Akıl kuvveti ise ikiye ayrılır: Teorik ve pratik akıl. Pratik akıl teorik akla hizmet için vardır. Teorik akıl ise mutluluğa ulaştırmak için vardır. Bir akıl varlığı olan insanın düşünme ile doğruyu, iyiyi ve güzeli elde edebileceği ve bunu uygulayabileceği düşünülmektedir. (Fârâbî, Çev.A. Arslan, 1997, 75-76)

Öte yandan her insan kendi varlığını devam ettirmek ve en üstün mükemmelliğini elde etmek için birçok şeye muhtaç olan bir yaradılışa sahiptir. İhtiyacı olan şeyleri tek başına sağlaması mümkün olmadığı için de başkalarına muhtaçtır. İnsan yaşamının amacı olan mutluluğa ancak başka insanlarla bir araya gelerek yaşadığı bir ortamda ulaşabilir. Yani insanın mutluluğu elde etmesinde bütün bir toplumun etkisi ve katkısı vardır. Bu durumda yaşanan toplumun sahip olduğu özellikler insanın amacını gerçekleştirme için önemli olmaktadır. İnsanın mutluluğunu gerçekleştirme imkânını sağlayan toplumu “Erdemli Toplum” olarak adlandıran Fârâbî’ye göre mükemmel toplumlar büyük, orta ve küçük olmak üzere üç çeşittir. Büyük toplum dünyanın bütünü, orta toplum ise bir milletin bir araya geldiği toplumu küçük toplum ise bir şehri nitelemektedir. O halde üstün iyiliği elde etmek ve en büyük mükemmelliği gerçekleştirmeye uygun bir şehre gerek vardır. İnsanların mutluluğu elde etmek için birbirlerine yardım ettiği toplum erdemli mükemmel toplumdur. Bütün şehirleri mutluluğun elde edilmesi için birbirlerine yardım eden millet erdemli millet, erdemli milletlerin mutluluk için birbirine yardım ettiği evrensel toplumdur. (Aydınlı, 2000, 101)

Erdemli mükemmel toplum tam ve sağlıklı bir insana benzer. Bütün organları ile tam ve sağlıklı bir beden gibi erdemli, mükemmel şehirde parçalar birbirleriyle muntazam bir şekilde bağlanmıştır. Nasıl bir bedende emredici ve yönlendirici bir organ ve ona göre işleyen sistem varsa erdemli şehirde de benzer yapı vardır. Ancak böyle bir toplumsal düzende insanın yetkinleşmesi ve mükemmelleşmesi mümkündür. Ona göre de insan, ideal devleti ya da erdemli toplumu ancak hakikatin bilgisi yoluyla tesis edebilir ya da başka deyişle o, ancak Tanrı ile evrenin ilişkisini bilirse, bu ilişkinin bir taklidi olacak ideal, erdemli toplumu yaratabilir. Felsefi düşünebilen, felsefi tefekkür içinde olan akıl, entelektüel gelişiminin en son ve en yüksek evresinde, Etkin Akıl’la birleşir, daha doğrusu kendisinin formu olan Etkin Aklın maddesi haline gelir. İşte burası insanın mutluluğunun doruk noktası, insan için mümkün olabilecek saadetlerin en büyüğüdür. Böyle bir felsefi aydınlanmaya yükselmiş bir kişi olarak peygamberin felsefi hakikati, insanı ve toplumları daha büyük ve eksiksiz bir ahlaklılık yönünde harekete geçiren imgesel, sembolik bir hakikate dönüştürür. (Cevizci, 2009, 247)

İnsanın, Tanrı ile evrenin bağına keşfetmesi ile ortaya çıkan mutluluğunu elde etmesine imkân sağlayan toplum bu ideal yapının bir modelidir ve günümüz toplum yapıları bu modelden oldukça uzaktır. Bu ideal yapının bir gereği olan ve insanın kendisiyle, insanın toplumla, insanın Mutlak’la bütünleşmesi, insanın hayatın anlamını kavraması imkânını günümüz toplumlarında gerçekleştirmek pek mümkün gözükmemektedir. Günümüz modern toplumlarında insan bireysel doğaya sahip, doğadan ve toplumdan ayrı ve bağımsız bir varlık olarak kabul edilmektedir. Fârâbî’nin yaşadığı dönemde tespit ettiği toplumsal bozukluklar ve problemlerin günümüz toplumlarındaki bozukluklar ve problemlerden farklı olmadığı ve varlığını sürdürmekte olduğu görülmektedir. O halde onun fikirleri çözüm olabilir mi? Ya da uygulanabilir mi?

Buna göre öncelikle insanın özelliklerinin iyi tespit edilmesi ve onun özellikleriyle uyumlu toplumsal yapılanmanın ve bütünleşmenin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Çünkü birey ve toplum karşılıklı olarak birbirlerini etkilemektedir. İyi insanlar iyi toplumların, iyi toplumlar iyi insanların kaynağıdır.

İyi insan, evrenin anlamını ve kendi anlamını kavrayan, ikisi arasındaki bütünleşmeyi keşfeden insan olarak tanımlandığı için iyi insan olma şartlarını gerçekleştirmek gerekir. Bu ise eğitim ile yakından ilişkilidir. Burada vurgulanan eğitim insanın kendini bilip kendi anlamını yakalaması imkânını sağlayan ağırlıklı olarak felsefe eğitimidir. Zira felsefi düşünüş, sadece düşüncenin incelenmesi ve derinleşmesine değil, hayatın daha anlamlı, daha yaşanılır bir değer olarak anlaşılıp insanlar arasındaki ilişkinin düzenlenmesine de vesile olmaktadır. İnsanlar arasında kaliteli bir ilişki ağı ile bezenmiş bir toplumsal yaşam ise insanın özüne, insanlığına uygun bir yaşamdır. Böyle toplumlarda, bireyler bilgece bir tutumla oluşturdukları dünya görüşleri ile sınırlayıcı öznel anlamlardan uzaklaşırlar. İnsanlar birbirlerini daha iyi anlar, daha fazla değer verir ve birbirlerine karşı daha hoşgörülü davranırlar.

O halde eğitim sistemini insanın özelliklerini temele alarak yeniden biçimlendirmek, felsefe eğitiminin ağırlığını ve yoğunluğunu artırmak, insanın kendi anlamını ve değerini oluşturma özgürlüğünü sağlayan bir toplumsal ve siyasal düzen de mevcut problemlerin çözümüne önemli bir katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- [1] Aydınlı Y. (2000) Fârâbi'de Tanrı-İnsan İlişkisi, İz Yayıncılık, İstanbul
- [2] Cevizci A. (2009) Felsefe Tarihi, Say Yayıncılık, İstanbul
- [3] Fârâbî (1997) İdeal Devlet, Çev.A. Arslan, Vadi Yayınları, İstanbul
- [4] Platon (1980) Phaidon, Çev.S.K. Yetkin, H.R.Atademir, MEB, İstanbul